A. Cremona Bhala Drammaturgu

Studju Kritiku ta' Ġużè' Chetcuti

NINU Cremona — fi kliem il-Professur Aquilina — bena isem sabiħ fil-letteratura Maltija li tista' xxebbhu lill-ġebel tas-sisien fil-bini ta' dar kbira. Hu wieħed mill-pijonieri ta' l-Ilsien Malti. Ħadem f'kull fergħa sew xjentifika kemm letterarja ta' lsienna : grammatika, folklore, bijografija, drammi, proża u poeżija. Fih tinħass l-enerġija spontanea ta' kittieb u ta' Malti li iddedika ħajtu kollha f'ħidma li ma qatgħet xejn għall-mixi 'l quddiem tal-letteratura Maltija.

Ma hux il-ħsieb tiegħi li nittratta fuq ix-xogħlijiet ta' Ninu Cremona bħala grammatiku jew bħala poeta, iżda bħala drammaturgu, bħala l-kittieb tad-dramm b'att wieħed "Ecce Homo" u tad-dramm b'ħames atti "Il-Fidwa tal-Bdiewa" li nistgħu nqisuh bħala l-ewwel ġebla soda fil-bini ta' l-arti drammatika Maltija.

"Il-Fidwa tal-Bdiewa" hi interpretazzjoni tal-kobor moħbi ta' poplu ċkejken li, għax żgħir, ħtieġlu dejjem jitħabat kontra l-mewġ tal-ħajja. Dan id-dramm irridu nħarsu lejh, kif kiteb tajjeb ħafna l-Professur Aquilina, bħala xogħol letterarju aktar milli bħala xogħol tal-palk. Dan ma jfissirx, kif żied igħid Aquilina, li *Il-Fidwa tal-Bdiewa* ma jistax jinħadem, ifisser biss li hu tqil biex jinħadem, għax l-atturi, irġiel u nisa, irid ikollhom nifs kbir biex iżommu ħaj l-interess fil-ġrajja li tingħad u sseħħ f'dan id-dramm...... Ngħid li jista' jsir il-għaliex l-iżvilupp tal-ġrajja jiġbor diversi inċidenti ta' natura drammatika li, jekk ikunu interpretati sewwa, għandhom jogħġbu lil min jarahom.

It-teknika moderna tal-palk titlob ħeffa fl-azzjoni, xeni u sitwazzjonijiet li mhumiex impossibbli biex jiġu rappreżentati fuq il-palk, u djalogi naturali bi stil li mhuwiex elaborat bla bżonn. Il-lum il-Palk Modern irid naturalezza u mhux artifiċjalità fl-espressjoni u fl-azzjoni. Iżda lil Ninu Cremona f'dawn iż-żewġ drammi rridu nħarsu lejh bħala figura letterarja, bħala l-bniedem li nqata' miż-żmenijiet tagħna u ħadna bl-immaġinazzjoni fi żminijiet imbiegħda : *f'Ecce Homo* ħadna fi żmien Kristu ma' l-elfejn sena ilu, u f'*Il-Fidwa tal-Bdiewa* fi żmien l-Ispanjoli, mal-ħames mitt sena ilu, qabel ma ġew il-Kavalieri.

Kumment f'loku ħafna għamlu l-awtur fl-introduzzjoni tad-dramm "Ecce Homo" : "L-istil klassiku, id-djalogu narrativ,

il-frażjoloġija konvenzjonali romana, id-drawwiet ta' l-atmosfera pagana bl-antitesi tal-ħajja ta' l-ewwel Insara jagħżlu lil dan ix-xogħol mix-xogħlijiet drammatiċi l-oħra tal-lum li taw lill-Palk Malti x-xeħta ta' Teatru Modern.

"Iżda għal min għandu s-sens ta' l-arti drammatika din id-differenza ta' xena, stil u azzjoni m'għandhiex ittellef, biex in-għid hekk, il-valur tat-teknika tal-kompożizzjoni. Wara kollox biex wieħed jagħti biċċa xogħol tajba, sew jekk dramm jew kum-miedja, barra mill-figura tal-persunaġġi, il-kittieb għandu jaħseb fil-fond, fil-kulur ta' dik l-arti u ż-żmien li fihom inħadmet l-az-zjoni; għax dak il-kulur u l-ambjent u ż-żmien ma jinħtieġx li jkun tabilfors ta' dik is-soċjetà li fosthom igħix il-poplu tal-lum biex tkun biċċa xogħol tajba skond it-teknika tal-Palk. Li kieku ma kienx hekk it-traġedji ta' Shakespeare, u ta' drammaturgi oħra Griegi, Latini, Taljani u Franċiżi ta' l-iskola drammatika qadima marru fil-miżbla jew inħarqu".

"Ecce Homo" jiġbor fih suġġett storiku b'persunaġġi bħal ta' Ponzju, Klawdja u l-Madalena kif nafuhom mill-Bibbja. Iżda fuq din il-bażi storika l-awtur għaraf iħaddem inċidenti u sitwazzjonijiet immaġinarji. Il-kunċett — kunċett mistiku — hu miżmum mill-bidu sa l-aħħar, u d-dramm aktar ma jimxi 'l quddiem aktar iqanqal l-interess sakemm jasal għall-konklużjoni li fiha tiġbor forza ta' ħsieb u ta' immaġinazzjoni. Konklużjoni mill-iżjed effettiva. It-tliet unitajiet, jiġifieri ż-Żmien, il-Lokal u l-Azzjoni, iżommu l-moviment miexi, bla qtugħ u bla taħwid.

Id-djalogu, billi hu elaborat u mimli b'sentenzi letterarji, jista' ma jogħġobx lill-udjenza moderna li trid tisma' djalogu sempliċi, dirett u ċar daqs il-kristall. Id-djalogu jrid jinħadem b'mod li jpinġi quddiemna l-ħajja reali. Iżda dan l-episodju bibliku "Ecce Homo" jeħodna f'epoka mbiegħda u jfakkarna f'elementi u f'persunaġġi li l-lum qegħdin igħixu f'saltna ta' poeżija u ta' immaġinazzjoni. Għalhekk id-djalogu ma rridux inħarsu lejh bil-għajn kritika taż-żminijiet tagħna, imma nistu-djawh u napprezzawh bħalma nistudjaw u napprezzaw xogħol ta' poeżija.

Mhux għalkemm wieħed jaqbad u jgħid: "Dan ix-xogħol mhux tajjeb!" sempliċement għax ma jaqbilx mat-tendenzi u l-gosti tal-Palk Modern. Biċċa xogħol ta' arti, meta tkun ispi-rata u miktuba bis-sengħa, hi tajba u jkollha, bla dubbju, merti letterarji kbar. Dan nistgħu ngħiduh ukoll għal "Il-Fidwa tal-

Bdiewa", dramm epiku-pastorali li fih l-awtur għaraf jinseġ erba' elementi importanti: l-element storiku, patrijottiku, reliġjuż, u letterarju. Hu dramm miktub fuq il-forma ta' versi endekasillabi. Għaliex dramm għandu jinkiteb fil-għamla ta' poeżija? Id-dramm f'poeżija nbeda fiż-żmenijiet tal-Griegi, speċjalment billi kien jinkiteb f'xi okkażjoni ta' festa reliġjuża. Din it-tradizzjoni Griega ta' dramm f'poeżija wirtuha l-Ingliżi fi żmien ir-Reġina Eliżabetta, billi kienet addattata ħafna għat-teatri tagħhom li kienu fil-miftuħ, fl-arja aperta. Hemm ukoll il-fatt illi l-poeżija hi aktar faċli biex wieħed jiftakarha mill-proża, u dik kienet vantaġġ fi żmenijiet meta d-drammi kienu jeżistu aktar fil-memorja milli bil-kitba jew stampati. Il-poeżija wkoll hi addattata ħafna għad-deskrizzjoni ta' xeni li ma jkunux qed jidhru fuq il-palk. Iżda l-poeżija fi drammi bdiet titlef l-importanza u l-effett tagħha meta l-palk beda jingħalaq bejn erba' ħitan u għalhekk setgħu jitwaqqfu x-xeni li jarahom kulħadd. Iżda d-dramm f'poeżija ma nqatax għal kollox. Baqa' jeżisti bħala biċċa xogħol artistika li tiġbor fiha tema ta' livell għoli, ta' ħsebijiet li jaqtgħuna miż-żmenijiet tal-lum u jeħduna f'ħajja oħra, qalb persunaġġi oħra tad-demm u l-laħam bħalna imma li l-lum, għax maqtugħa ħafna minna, qed igħixu fl-immaġinazzjoni tagħna.

"Il-Fidwa tal-Bdiewa" jiftaħ bi prologu. Id-dramatist tal-lum la juża l-prologu u lanqas l-epilogu. Il-prologu hu ta 'oriġini Griega, u l-iskop tiegħu kien li jagħti lill-udjenza l-informazzjoni meħtieġa fuq is-suġġett li jkun ser jiġi ittrattat. Il-prologu kien użat b'effett kbir minn Shakespeare bħalma wkoll mid-dramatisti klassiċi Spanjoli Lope de Vega u Calderon. Ninu Cremona fil-prologu tal-"Fidwa tal-Bdiewa" jagħtina ħjiel ta' dak li ispirah biex kiteb dan id-dramm storiku-patrijottiku li jfisser ġrajja ta' sagrifiċċji li ġarrbu missirijietna taħt il-ħakma tal-fewdatarji Spanjoli u tas-sibbien Torok li ta' sikwit kienu jaħbtu għal niesna. Fi kliem il-Professur Aquilina, "il-prologu jew bidu tal-ġrajja Maltija, bħala poema oriġinali fil-letteratura tagħna, mimli xbihat ħajja, waħdu biss, jistħoqqlu jissejjaħ xogħol ta' mgħallem".

F'dan il-prologu, il-fakultajiet immaġinattivi ta' Cremona jaħdmu tajjeb ħafna: bl-immaġinazzjoni tiegħu hu jġagħalna ngħixu ma' niesna ta' ħames mitt sena ilu fil-ferħ u fin-niket, fid-drawwiet u t-tradizzjonijiet tagħhom. L-ambjent tal-lokal

u l-atmosfera taż-żmien ipinġihom u jnaqqaxhom bis-sengħa.

Il-ġmiel u l-kulurit tal-kelma flimkien mal-qawwa u l-kobor ta' l-idea jiġbru fihom l-ideal ta' l-Arti. U dan il-prologu ngħid għalija nqisu bħala biċċa xogħol ta' arti sabiħa għax fih il-kelma hi mħaddma u mirquma u l-idea hi qawwija u oriġinali. Il-fantasija f'dan il-prologu taħdem daqs kemm taħdem ir-realtà, u l-awtur jinterpreta ġrajja epika li tqanqal mill-qiegħ il-kuxjenza nazzjonali u tagħni fil-ġieh u l-glorja l-letteratura ta' lsienna.

Il-ġrajja tad-dramm hi sempliċi, episodika fil-kostruzzjoni, imma kull ħsieb u kull xena huma marbutin bis-sengħa bħal qabda ġawhar meħjutin flimkien fil-ħajta fina tas-suġġett : Kien il-bidu tas-seklu XV meta Malta kienet tinsab għaddejja minn żmenijiet koroh fl-istorja ta' ħajjitha : il-jasar tal-ħakma tal-fewdatarji u l-attakki ta' l-egħdewwa Barbrin. Għalkemm, skond il-ftehim ta' l-1420, il-privileġġi u d-drawwiet tal-Maltin kellhom jibqgħu bla ma jittiefsu, Don Gonsalvo Monroy li f'idejh Malta kienet fdata mir-Re Alfonso ta' Aragona, ħawwad u ħaqar lill-Maltin kemm felaħ. Il-Maltin li ma felħux jinħaqru aktar qamu kontra Monroy, u lil martu Donna Costanza, għalquha fil-Kastell tax-Xatt ta' Sant'Anġlu. Bi ftehim mar-Re Alfonso, il-Maltin fdew arthom billi kellhom iħallsu s-somma ta' 30,000 fjorin.

Din il-ġrajja, kif rakkontata minn A. Cremona, turi kemm kien kbir u għoli l-prestiġju nazzjonali. Naraw l-ewwel xrariet ta' patrijottiżmu fil-kliem ta' Pietru :

"U għaliex, Gawdenz, għaliex Gawdenz minn fuqna,
dan-ngħas minn fuqna ma ntajrux u f'demmna,
bħal nies u ie bħal bhejjem, dil-moħqrija
m'għandniex il-ħila nsikktu tal-għakkies?"

u fil-kliem ta' Ġanni :

"Inqumu, hekk Alla jrid bil-jedd li tana!"

Tqanqil imħeġġeġ ta' patrijottiżmu jidher fir-rewwixta tal-bdiewa. Pietru jħeġġiġhom :

"Ja Dejma ta' l-Ibdiewa, il-qilla nuru
u demmna ħalli nxerrdu għall-Fidwa Mqaddsa,
għaliex hekk Alla jrid."

Sentimenti ta' patrijottiżmu jidhru wkoll fl-aqwa tagħhom meta Rożi, għall-ġid u għall-ħelsien ta' pajjiżha, tat ġidha u l-ġhież tagħha :

"Jien niżżik ħajr. ja ġhież, għaraq ta' ġbini,
għax ridt il-lum tħalli dar ommi għal kollox,
imżewwaq f'lewnek bħal farfett tittajjar
'il bogħod mis-sieħeb li stenniek dal-għodu
biex tħammar fuqi, libsa ta' l-Imħabba."

Ma' l-element patrijottiku nsibu marbut l-element reliġjuż. Naraw l-element reliġjuż imdaħħal fil-karattru ta' Dun Sidor li, fil-biża' u l-waħx tal-mewt, insibuh iħeġġeġ u jfarraġ lill-bdiewa bil-kelma t'Alla. It-tama u l-imħabba fil-Madonna nsibuha fil-kliem ta' Rożi, ta' Pietru, Anni, Marì u ħafna oħrajn :

"Li kienet il-Qaddisa Omm Alla tagħna
tisma' f'dal-jum għażiż tnehid it-tfajla
ta' mingħajr ħjiena, u tilqa' ġol-ħdan tagħha
demgħa biss waħda."

L-element letterarju jagħmel ukoll parti importanti f'dan id-dramm. Il-versi endekasillabi mibnija fuq il-forma klassika-didattika, il-kelma mirquma, magħżula, imqiegħda f'lokha, l-espressjonijiet, il-metafori, is-similitudni, kollha maħdumin bis-sengħa, il-mumenti traġiċi waqtiet imtaffija b'sitwazzjonijiet ta' sarkażmu u ironija, il-ferħ u n-niket, ir-rebħ u t-telf, l-imħabba u l-mibegħda, id-drawwiet u l-ilwien lokali, kollha mpinġija fi kwadri ċari u realistiċi.

Id-dramm iqegħdilna quddiemna l-ħajja taż-żmien, kif għexuha missirijietna, il-biċċa l-kbira minnhom bdiewa, taħt il-ħakkiema ta' Spanja. Insibu riferenzi fuq l-ilbies li kienu jilbsu dik il-ħabta, fuq il-karatteristiċi tal-poplu bidwi, u fuq id-drawwiet li għexu fihom, bħalma huma t-tbaħħir bil-weraq taż-żebbuġ, il-għotja ta' żewġ ħutiet marbutin b'żagarella u ħatem f'ħalq waħda minnhom, it-tqegħid fuq fomm l-għarusa ta' ftit għasel pur imħallat mal-ħwawar tar-riħana, it-tkebbis ta' ħuġġieġa bħala sinjal biex in-nies tinġabar taħt l-armi, il-qtugħ ta' truf mill-libsa tal-għarusa fejn kienu jehemżu xi bebbuxiet, u

l-imħalla li kienet titqiegħed fuq il-bejt tad-dar biex turi li hemm xebba għaż-żwieġ.

Kif jidher ċar, "Il-Fidwa tal-Bdiewa" hu dramm pastorali għax fih Cremona jnaqqax atmosfera ta' ħajja għal kollox raħlija. Deskrizzjonijiet ta' postijiet, ta' lbies, ta' kliem, ta' drawwiet, ta' mġiba, ta' karattri, kollha jpinġulna kwadri ta' ħajja pastorali, il-ħajja li fiha l-bdiewa tagħna trabbew, għexu u kibru.

Karatteristika essenzjali fl-isvolġiment tad-dramm hi t-tnaqqix preċiż u naturali tal-karattri. L-awtur dejjem irid iżomm quddiem għajnejh illi fil-karattri li jpinġi għandu jkun hemm naturalezza u ħajja. Insibu fil-"Fidwa tal-Bdiewa" karattri storiċi bħalma wkoll karattri fittizji: il-karattri f'konflitt bejniethom li jagħtu vitalità lid-dramm. Ta' min jinnota l-kuntrast fil-karattri li l-awtur għaraf jaqla' tajjeb ħafna biex iżomm id-dramm ħaj u movimentat. Naraw il-karattru ta' Rożi, tfajla li tippersonifika l-imħabba, f'kuntrast mal-karattru ta' Xandra, ħaxixa ħażina, qalbha mimlija mibegħda għall-umanità li ħaqritha. Il-karattru ta' Pietru, kolonna ta' saħħa u qlubija, narawh f'kuntrast mal-karattru ta' Pedro, bniedem beżżiegħi u bla ħila. Il-karattru ta' Peppu l-Iblah jidher ukoll jinqala' ħafna f'kuntrast ma' karattri oħra ta' ħaddiema bieżla u serji bħalma huma Ġanni u Ġawdenz.

Karattri mill-iżjed maqlugħa u effettivi huma ta' Rożi u ta' Pietru. Rożi għexet ħajja drammatika. F'ħajjitha naraw it-taqlib mill-ferħ għan-niket, mill-ħelsien għall-jasar, mill-biża' tal-mewt għad-dawl tal-ħajja. Hi ġarrbet il-biża' u l-waħx meta waqgħet ilsira tax-xewqat ħajna ta' Don Carlos, imma ġarrbet ukoll il-ferħ u l-ħajr tal-libertà meta Pietru ħelisha mill-jasar, u mill-ġdid kisbet id-dawl tal-ħajja u ta' l-imħabba.

Id-dinjità u s-serjetà fil-karattru ta' Pietru tħosshom jimpressjonawk. L-aqwa episodji tad-dramm jiżvolġu rwieħhom fuq il-karattru ta' Pietru. Għandu mumenti ta' mħabba bħalma wkoll ta' mibegħda, ta' paċi bħalma wkoll ta' ġlied. Pietru hu bniedem ta' determinazzjoni kbira. Hu laqa' b'sidru l-mewġ aħrax tal-ħajja: hu ġġieled u tħabat sakemm fl-aħħar rebaħ.

"Il-Fidwa tal-Bdiewa" hi bla ebda dubju dramm ta' valur

letterarju għax fih hemm dik is-sengħa lirika u artistika li Cremona għaraf iħaddem tajjeb ħafna. Is-suġġett mimli b'sentimenti ta' patrijottiżmu u umanità, jitla' tajjeb ħafna għall-climax.

Nagħlaq b'kumment li ġà għamiltu fil-bidu ta' dan l-istudju: minkejja li t-tendenza u l-mentalità fuq il-Palk il-lum tbiddlet ħafna, b'danakollu d-dramm f'poeżija ma nqatax għal kollox. Tassew illi dwal tal-letteratura Ingliża bħal Richard Sheridan, Oscar Wilde, John Galsworthy, James Bridie, John Priestley, Bernard Shaw, u Somerset Maugham kitbu l-'plays' tagħhom fi proża, imma dejjem jibqa' l-fatt illi drammaturgi oħra, bħal T.S. Eliot, Norman Nicholson, W.H. Auden u Ronald Duncan kitbu f'poeżija, u l-influwenza u l-effett tagħhom fuq il-pubbliku kienu kbar ħafna. ''Murder in the Cathedral'' u ''The Family Reunion'' ta' T.S. Eliot, ''The Old Man of the Mountains'' ta' Nicholson u ''This Way to the Tomb'' ta' Ronald Duncan, kellhom suċċess fenomenali, u wrew illi l-udjenza tal-lum, għalkemm in-nies saru materjalisti u realistiċi ħafna, għadha tħoss ruħha miġbuda mill-elokwenza u l-ġmiel tal-poeżija. Hekk ukoll nista' ngħid għad-dramm liriku ''Villon'' ta' Robert Gordon Anderson maħruġ fl-art ta' Mammona, l-Amerika. Dan id-dramm poetiku joqgħod fost l-isbaħ u l-aqwa drammi li nħadmu fi żmienna.

Dan biex nuri, kontra l-idea mgħawġa ta' ħafna, illi d-dramm poetiku ma mietx. Imma kif ser nikklassifikaw ''Il-Fidwa tal-Bdiewa'' ta' A. Cremona? Ma għandniex xi ngħidu, għal dik li hi popolarità u addattazzjoni għall-Palk, ma tistax toqgħod ħdejn il-'plays' li semmejt hawn fuq, iżda nistgħu nqegħduha ma' 'plays' tal-kategorija ta' ''Cenci'' ta' Shelley, u ''Samson Agonistes'' ta' Milton, li nammirawhom bħala xogħlijiet sbieħ ta' poeżija u ta' djalettika, imma li fil-prattika ma nistgħux narawhom jinħadmu fuq li 'stage'. Għalhekk, fil-fehma tiegħi, ''Il-Fidwa tal-Bdiewa'' tappartjeni aktar lil-letteratura milli lid-drama.

Ninu Cremona hu figura mill-iżjed importanti u interessanti fl-istorja ta' lsienna. Id-dawl li kebbes hu fil-letteratura Maltija jibqa' jixgħel matul iż-żmien fil-qalb kbira taż-żgħażagħ.